

ВСЕСВІТНЯ ЛІТЕРАТУРА

1
2010

В СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У НОМЕРІ:

- ✦ МАТЕРІАЛИ “КРУГЛОГО СТОЛУ-ОГЛЯДУ” ДОПРОФІЛЬНА ПІДГОТОВКА ТА ПРОФІЛЬНА ОСВІТА: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР
- ✦ З ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ
- ✦ НЕ ТВОРЧИСТЬ, А ІНДУСТРІЯ (УЧИТЕЛЮ — ПРО МАСОВУ ЛІТЕРАТУРУ)
- ✦ ДО ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ Р. КІПЛІНГА (“МАУГЛІ”) ТА А. КАМЮ (“ЧУМА”)

Науково-методичний лекторій для вчителя зарубіжної літератури “Специфіка вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи” *

(Рубрику веде **Жанна КЛИМЕНКО**, доктор педагогічних наук, професор кафедри методики викладання російської мови та світової літератури НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Особливості перекладацької діяльності крізь призму завдань шкільного курсу зарубіжної літератури

Лекція 2

У попередній лекції, описуючи специфіку художнього перекладу, ми вже торкалися деяких особливостей перекладацької праці. Зокрема розглядали сутність понять «творча особистість перекладача», «перекладацька інтерпретація», «перекладацька настанова». Мета цієї статті — докладніше висвітлити означене питання, звернути увагу на інші його аспекти, знання про які необхідні у процесі формування уявлення учнів про творчу особистість перекладача. Серед них найважливішими, на наш погляд, є такі:

1. Концепція тотального перекладу.
2. Етапи роботи перекладача.
3. Методи перекладу.
4. Роль фонових знань в осягненні перекладного тексту.
5. Поняття про художню домінанту поетичного твору.
6. Труднощі, які долає перекладач художнього твору.

В основу роботи вчителя зарубіжної літератури доцільно покласти ідею, висунуту англійським перекладознавцем Дж. Кетфодом (60-і рр. XX ст.) і розвинуту П. Торопом (1995 р.). Згідно з цією ідеєю II половина XX ст. розглядається як *епоха тотального перекладу*, тобто всеохоплюючого, такого, що виходить за межі лінгвістичного рівня. Спираючись на наведену в попередній лекції класифікацію Р. Якобсона, П. Тороп пропонує типологію, яка ширше репрезентує різні сторони перекладацької діяльності (рис. 1):

- ✓ **текстовий переклад** (переклад одного тексту в інший текст);
- ✓ **метатекстовий переклад** (переклад тексту не в текст, а в культуру за допомогою усієї продукції метакомунікації: статті про автора, рецензії на переклад, коментарі, передмови до творів, реклама, радіопередачі, публікації уривків і цитат тощо);
- ✓ **ін- та інтертекстовий переклад** (внутрішньомовний, внутрішньолітературний);
- ✓ **екстратекстовий переклад** (передача оригіналу за допомогою різних мовних і немовних кодів – екранізація, драматизація тощо) [19, с. 47].

Глибшому розумінню сутності художнього перекладу як процесу і його результату сприятиме усвідомлення учнями послідовності дій тлумача. Адже “... без розуміння психології перекладацької творчості, без урахування різних етапів цієї творчості важко буває оцінити конкретні причини здобутків і помилок перекладача” [8, с. 65]. У 50 – 60-х рр. XX ст. увагу цьому питанню приділяли польський письменник і перекладач Ю. Тувім

[20], російський літературознавець Б. Мейлах [16] та німецький теоретик і практик перекладу А. Курелла [11]. Останній, зокрема, зазначає: “... Який характер має процес перекладу? Це процес водночас аналітичний і синтетичний, науковий і художній, причому в процесі перекладу аналітичне, поєднуючись із науковим, а синтетичне, поєднуючись із художнім, відповідають різним фазам” [11]. У подальшому послідовність перекладацьких дій докладно висвітлено в працях В. Коптілова [10], А. Поповича [17], М. Зарицького [6]. Спираючись на ці роботи, виділимо такі етапи діяльності перекладача художнього твору:

Рис. 1. Складові тотального перекладу (за П. Торопом).

1. **Рецептивно-аналітичний**, на якому відбуваються художньо-естетичне сприйняття оригіналу та його аналіз. Важливе значення перекладач надає визначенню місця твору, що перекладається, в межах національної літератури, літературного напрямку і творчості його автора.
2. **Пошуково-аналітичний**, який передбачає пошук у мові перекладу й традиції приймаючої літератури еквівалентних засобів для відтворення оригіналу в єдності змісту і форми.
3. **Продуктивно-синтетичний**, коли перекладач синтезує результати попереднього аналізу й пошукової діяльності.
4. **Підсумковий** (здійснюється перекладацьке редагування, яке полягає насамперед в “аналітичній перевірці ступеня відповідності перекладеного оригіналові” (Б. Мейлах), остаточне вичитування і створення чистового варіанта перекладу).

Останній з етапів М. Зарицький називає завершальним, однак, на наш погляд, більш прийнятною є подана назва, оскільки, як відзначають В. Коптілов і М. Лановик, процес перекладу не завжди завершується навіть після його публікації [13, с. 80; 10, с. 19].

* Продовження. Початок див.: 2009. — №12.

Яскравим прикладом такої ситуації є історія роботи Тодося Осмачки над перекладом п'єси Вільяма Шекспіра "Макбет". Його перша версія побачила світ у 1930 р. (Державне видавництво України, Харків-Київ), друга – у 1961 р. (Українське Шекспірівське Товариство в Європі, Мюнхен). Існує припущення, що після глибокого опанування англійської мови в еміграції, установлення тіснішого контакту з англійською культурою поет відчув потребу по-новому перекласти вже перекладений ним твір [7, с. 317].

Цікаву класифікацію етапів створення трансляту поезії пропонує американський перекладач і теоретик віршового перекладу Р. Блай (її підтримує вітчизняна дослідниця Л. Коломієць [7, с. 76 – 79]):

1. Створення буквальної версії оригіналу.
2. Проникнення в проблематику першотвору.
3. Переписування буквальної версії з метою надання природнішого звучання мовою перекладу.
4. Шліфування підрядника з метою надання живого (тобто відповідного цільовій мові) звучання.
5. Робота над стильовою тональністю.
6. Декламування оригіналу з метою відчуття ритму, інтонації.
7. Перевірка перекладу.
8. Створення фінального варіанта [23].

Розроблена Р. Блаєм модель увиразнює зворотно-поступальний характер процесу перекладу.

Надзвичайно важливими з погляду підвищення ефективності викладання шкільного курсу зарубіжної літератури є дослідження, присвячені основним проблемам перекладознавства, серед яких виділимо такі:

- ✓ проблема точності художнього перекладу;
- ✓ проблема перекладності;
- ✓ питання труднощів, що їх долає перекладач художнього твору.

На основі осмислення проблеми точності в історії перекладу сформувалася думка про три методи перекладу (Г. Гачечиладзе, В. Коптілов, О. Гайнічеру, М. Зарицький та ін.):

1. Реалістичний (адекватний, еквівалентний, повноцінний, правильний) – перекладач, дотримуючись законів реалістичного мистецтва (відображення всього характерного й типового в змісті та формі оригіналу, відтворення їх єдності), відображає художню дійсність першоджерела. Більшість дослідників першоелементом у такому відображенні вважають художній образ.

2. Об'єктивно-науковий (буквалістський, дослівний) – перекладач прагне створити буквалістську копію оригіналу, тобто передати логічно-фактуальну інформацію, не відтворюючи зображально-стилістичних особливостей твору.

3. Суб'єктивно-інтуїтивний – перекладач, ігноруючи об'єктивні закономірності оригіналу, виявляє необмежену свободу творчості, результатом якої є новий твір, значною мірою віддалений від першоджерела.

У сучасному перекладознавстві співіснують різні підходи до розуміння сутності повноцінного перекладу. Зокрема В. Коптілов, утверджуючи ідею збереження кращих традицій реалістичного перекладу, наголошує: "Талановитий перекладач, який має власну індивідуальність, скеровує її на те, щоб якнайглибше зрозуміти і якнайповніше втілити засобами рідної мови оригінал. Він свідомо підпорядковує свою індивідуальність особі автора оригіналу, як актор підпорядковує свою поведінку на сцені задумові ав-

тора п'єси. Він усвідомлює себе як провідника ідей та образів першотвору, з якими він прагне познайомити співвітчизників. Такий підхід перекладача до свого завдання єдино правильний" [9, с. 11].

Л. Коломієць зазначає, що "слабким місцем подібних класифікацій було намагання ототожнити ідею про "повноцінний" переклад з єдиним перекладацьким методом (зрозуміло, "реалістичним")" [7, с. 8]. Дослідниця пропонує розширити уявлення про метод перекладача й визначає такі його варіанти:

- ✓ інтерпретативний підхід: переклад як розуміння;
- ✓ герменевтико-онтологічний підхід: переклад як інтуїтивне уявлення;
- ✓ діалектико-органічний підхід: переклад як аналіз-синтез;
- ✓ креативний підхід: переклад як відкриття "бажаного";
- ✓ структурно-формалістичний підхід: переклад як комунікація "вглиб";
- ✓ психолінгвістичний підхід: переклад як розв'язання задач;
- ✓ неформалістичний підхід: переклад як археологічне реконструювання.

У монографічному дослідженні "Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу" (2004) Л. Коломієць доводить рівноправність співіснування названих перекладацьких методів. Цікавою в цьому розрізі є і монографія М. Лановик «Теорія відносності художнього перекладу. Літературознавчі проєкції» (2006), в якій пропонується огляд інтерпретаційних стратегій художньої перекладної літератури крізь призму теорій та концепцій психолінгвістики, психоаналізу, міфопоетики, герменевтики, формалізму, структуралізму, семіотики, деконструктивізму та з позицій сучасних ірраціональних підходів [12].

На нашу думку, вдале тлумачення адекватного перекладу подає В. Лавренов: "Адекватний переклад передбачає максимальний рівень еквівалентності, не припускає порушень літературної мови й художньої структури оригіналу, тобто відтворює єдність його змісту та форми засобами іншої мови" [15, с. 16].

Відомості про етапи роботи перекладача, методи перекладу є надзвичайно важливими з погляду залучення учнів до такого виду навчальної діяльності, як написання власного перекладу. Як свідчить аналіз фахових періодичних видань і вчительської практики, окремі учні з великою цікавістю виконують цей вид роботи, а деякі навіть ініціюють його. Саме тому в наступних матеріалах лекторію ми представимо методичні рекомендації до навчання учнів написанню власного перекладу, а також наведемо кращі зразки виконання такого виду діяльності.

***

У процесі викладання зарубіжної літератури не можна обминути питань, пов'язаних з проблемою перекладності. Сучасні перекладознавці керуються постулатом про принципову перекладність кожного літературного тексту (І. Левий, С. Влахов, С. Флорін, А. Федоров та ін.). Водночас дослідники зазначають, що в будь-якому художньому творі є такі елементи, які умовно називають неперекладними, наголошуючи тим самим на неможливості їх формального відтворення. Найяскравішим прикладом таких елементів тексту є **реалії**. За визначенням С. Влахова і С. Флоріна, це "слова (і словосполучення), які називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культу-

ри, соціального та історичного розвитку) одного народу й незнайомі іншому; будучи носіями національного і/або історичного колориту, вони зазвичай не мають точних відповідників (еквівалентів) в інших мовах, а отже, не піддаються перекладу “на загальних засадах”, вимагаючи особливого підходу” [3, с. 47]. Це можуть бути:

- ✓ ознаки соціального стану: *дворянин, бюргер, козак*;
- ✓ професії: *чабан, рикша*;
- ✓ посади: *війт, цар, падишах*;
- ✓ чини: *капрал, таємний радник, урядник*;
- ✓ назви мір довжини та ваги: *миля, ярд, фунт*;
- ✓ назви грошей: *ліра, долар, франк*;
- ✓ назви свят, традицій, ігор, танців: *пурім (євр.), голак*;
- ✓ назви різних предметів матеріальної культури: *одягу (скортук, черкеска); страв (ші, плов); музичних інструментів (гуслі, волинка); будівель (сакля, терем)*;
- ✓ назви явищ природи, тварин, рослин: *цунамі, койот, баобаб*;
- ✓ звертання: *саям-алеїкум, сер, мадам* тощо.

З огляду на це великої ваги для досягнення перекладного тексту набувають **фонові знання** (С. Влахов, С. Флорін, А. Федоров, М. Зарицький та ін.). Термін “фонові знання” (англ. background knowledge) тлумачиться мовознавцями як “*обопільне розуміння комунікантами змісту мовних знаків*”. У перекладознавстві він вживається в значенні “*знання про ті розбіжності, які є в різноманітних комунікантів при відображенні та оцінюванні однакової подієвої ситуації*” [6, с. 91]. Необхідність у фонових знаннях виникає і під час вивчення рідного письменства, однак тут потрібна інформація іншого характеру: про минуле своєї країни або регіональні особливості тощо. Важливим з погляду методики викладання літератури є зауваження А. Федорова: “Необхідно пам’ятати, що самі фонові знання зовсім не є якоюсь раз назавжди встановленою величиною. Вони мають тенденцію постійно зростати разом з усією різноманітною інформацією, яку отримує перекладач і читач про життя, побут, історію, політичну обстановку в інших країнах, про життя і творчість автора оригіналу, про інші твори тієї самої літератури тощо. І перекладачі, що передбачають для їх повноцінного розуміння необхідність деяких попередніх фонових знань, хоч з яких би джерел вони були отримані, самі в подальшому стають одним з найважливіших шляхів для їх накопичення у свідомості читача” [21, с. 17].

Значний внесок у розробку проблеми перекладності художнього твору зробив В. Брюсов, який у статті “Фіалки в тиглі” (1905) першим обґрунтував принцип диференційованого підходу до відтворення оригіналу поетичного твору [2]. Російський перекладач дискутував з П. Б. Шеллі, котрий у трактаті “Захист поезії” (1821) заперечував можливість перекладу віршів: “Намагатися перенести з однієї мови в іншу твори поетів — це все одно, що кидати в тигель фіалки, щоб знайти секрет їх кольору й аромату. Рослина має знову піднятися із насіння, інакше вона не дасть квітів, — такий наслідок вавилонського прокляття” [22, с. 414]. В. Брюсов, усвідомлюючи, що відтворити при перекладі поетичний твір без певних втрат неможливо, висунув *ідею збереження найважливішого елемента твору, який передає своєрідність першоджерела*. Пізніше він одержав назву «художня (або стильова) домінанта». Дослідник виходив з того, що

художньою домінантою поетичного твору можуть бути будь-які його елементи: сюжет, художні образи, система фонопису, рима, розмір, граматичний склад вірша тощо. Висунута В. Брюсовим ідея художньої домінанти залишається актуальною і в подальшому, про що свідчить її творча розробка М. Рильським, М. Новиковою, В. Радчуком, О. Гайнічеру та ін.

З метою адекватного сприйняття перекладу, виховання поваги до перекладацької діяльності, а також удосконалення мовної підготовки учнів як з рідної, так і з іноземних мов доцільно звертати їхню увагу на труднощі, які долає перекладач художнього твору (І. Левий, М. Рильський, В. Коптілов, О. Гайнічеру, А. Волков та ін.). Виділимо серед них найбільш типові й водночас яскраві та доступні для осмислення учнями складності перекладацької праці (рис. 2).

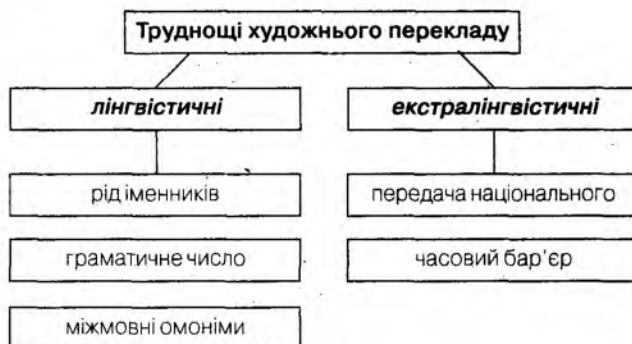

Рис. 2. Типові перекладацькі труднощі, на які варто звертати увагу учнів.

1. Лінгвістичні труднощі перекладу.

1. Рід іменників.

У вірші болгарського поета Д. Методієва є такі рядки: “Сорок чотири жінки, добрі і лихі, вірні і невірні, дарували мені свої лічені дні...” (дослівний переклад Д. Білоуса). За загадковим образом криється погляд поета на роки власного життя. Рік — болгарською мовою *годіна* (жін. роду). Така особливість змусила Д. Білоуса замислитись над передачею художнього образу. Перекладач вдався до заміни, яку йому підказав підпис під текстом: “... Дата гласила, що поет народився восени. І от 44 (“годіні”) я подав як сорок чотири осені” [1, с. 27]. Цей приклад яскраво засвідчує, що “рід іменників може бути дуже підступною пасткою для перекладача” [18, с. 56].

2. Граматичне число.

Труднощі цього різновиду виникають тоді, коли не існує відповідності між можливостями названої категорії в мові оригіналу та в мові перекладу. Яскравий приклад розв’язання такої ситуації наводить М. Рильський, розглядаючи фразу з роману “Євгеній Онегін” “*Любови все возрастать покорны...*”. Він зазначає, що українською мовою “всі віки” було б не тільки штучно, але й малозрозуміло (інше значення цього слова — століття, епоха). Саме тому перекладач обирає такий варіант: “*Коханню кожен вік підвладний*” [18, с. 81].

3. Міжмовні омоніми.

Ця проблема пов’язана насамперед із близькості порідними мовами й виявляється в тому, що подібність лексики наштовхує перекладача на думку про уявну легкість перекладу. У такому разі, наприклад, польське

слово *obcy* може одержати російський відповідник *обчужий*, а не *чужой*, як того вимагає словник. Своєрідною ілюстрацією підступності "уявних друзів перекладача" (вислів М. Рильського, уживаний на означення міжмовних омонімів) є переклад рядка В. Сосюри "На розі дзвенів трамвай" як "На розах звенел трамвай" (М. Светлов), наведений А. Волковим у "Лексиконі загального та порівняльного літературознавства" [15, с. 585].

II. Екстралінгвістичні труднощі перекладу.

1. Збереження національного колориту.

Як зазначає І. Левий, при перекладі неможливо зберегти всі елементи оригіналу, що відображають його національну специфіку, однак слід викликати в читача враження, ілюзію національного середовища [14, с. 129]. За М. Рильським, "особливі труднощі створює для перекладача несхожість зображуваного в оригіналі життя (людей, побуту, пейзажу, відносин тощо) з життям народу, на мову якого робиться переклад" [18, с. 59]. Крім того, проблема збереження національного колориту пов'язана з відмінними принципами побудови творів різних народів [9, с. 34]. В. Коптілов наголошує на складності відтворення формальних особливостей традиційних жанрів китайської та японської поезії, які передбачають певне розташування слів-складів у рядку (наприклад, китайські чотиривірші, японські танка). Через те, що в українській мові однокладові слова порівняно мало поширені, перекладачеві доводиться використовувати тактику видовження віршового рядка й відмови від багатоскладових слів [9, с. 34].

2. Часовий бар'єр.

Аби включити твір попередніх епох у сучасне культурне життя, перекладачеві необхідно вирішувати багато проблем, пов'язаних не лише з календарним часом, а насамперед з "часом культури" (або "культурним часом"). Цей термін запропонував польський дослідник перекладу Е. Балцежан (1969) на означення часового співвідношення між культурою оригіналу та культурою перекладу. У подальшому його поглибив А. Попович (1980) [17]. Інколи перекладач не має у своєму розпорядженні стилістичних засобів, які він може черпати з національної традиції. Наприклад, в українській літературі не набув яскравого розвитку класицизм, відповідно в ній не сформувалися мовні засоби виразу характерної для цього напрямку образності. Перекладачеві таких творів необхідно створювати ці засоби за зразками оригіналів.

Увираження вчителем описаних, а також інших ситуацій подолання труднощів перекладу (передача багатозначних слів, архаїзмів, ідіом) сприятиме усвідомленню учнями перекладацької майстерності. З огляду на це у подальшому зупинимось на специфічних видах робіт, які допоможуть у вирішенні цієї проблеми.

Підсумовуючи, можна зробити узагальнення, осмислення яких є необхідною передумовою ефективної педагогічної діяльності вчителя зарубіжної літератури. Аналіз сутності художнього перекладу, особливостей перекладацької роботи, здійснений на основі праць з перекладознавства, літературознавства та лінгвістичної поетики, дає підстави виділити низку положень, які варто враховувати у процесі викладання літератури:

1. Методика порівняльного аналізу оригіналу та художнього перекладу має ґрунтуватись на теоретичних здобутках сучасного перекладознавства й передбачає дотримання таких положень:

✓ розгляд художнього перекладу як відображення гармонії змісту і форми оригіналу (предметом художнього перекладу є не слова, словосполучення або речення, а літературний твір у його художній цілісності);

✓ усвідомлення перекладання як процесу прийняття рішень, а співвідношення між перекладом й оригіналом як між варіантом та інваріантом;

✓ дослідження не лише фактажу змін, привнесених перекладачем, а й мотивів його діяльності (визначивши, що і як змінив тлумач, важливо з'ясувати, чому він удався до цих змін);

✓ надання великої ваги питанню про збереження художньої домінанти під час аналізу перекладних поетичних творів.

2. Увираженню специфіки перекладацької праці сприяє робота зі зразками метатекстового та міжсеміотичного перекладу.

Література

1. Білоус Д. "По краплі кров свою, як донор, перекладові видаєш..." // Урок української. — 2003. — № 2. 2. Брюсов В. Фиалки в тигеле // Брюсов В. Избранные сочинения: В 2 т. — М.: Художественная литература, 1955. — Т. 2. 3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. — М.: Международные отношения, 1980. 4. Гайнічеру О. І. Поезія і мистецтво перекладу. — К.: Дніпро, 1990. 5. Гачечиладзе Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. — М.: Советский писатель, 1980. 6. Зарицький М. С. Переклад: створення та редагування. — К.: Парламентське видавництво, 2004. 7. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): Монографія. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2004. 8. Коптілов В. Першотвір і переклад. — К.: Дніпро, 1972. 9. Коптілов В. Теорія і практика перекладу: Навч. посіб. — К.: Юніверс, 2003. 10. Коптілов В. Этапы работы переводчика // Вопросы теории художественного перевода. Сб. статей. — М.: Худ. л-ра, 1971. 11. Курелла А. Теория и практика перевода // Мастерство перевода. — М.: Советский писатель, 1959. 12. Лановик М. Теорія відносності художнього перекладу: літературознавчі проєкції. — Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. 13. Лановик М. Функціонування художнього образу в різномовних дискурсах. — Тернопіль: Економічна думка, 1998. 14. Левый И. Искусство перевода. — М.: Прогресс, 1974. 15. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці: Золоті литаври, 2001. — С. 16, 585. 16. Мейлах Б. С. Психология художественного перевода как научная проблема // Русско-европейские литературные связи. — М.: Наука, 1966. 17. Попович А. Проблемы художественного перевода. — Благовещенск: РИО БГК им. Бодуэна де Куртене, 2000. 18. Рильський М. Проблеми художнього перекладу // Рильський М. Мистецтво перекладу: Статті. Виступи. Нотатки. — К.: Рад. письменник, 1975. 19. Торол П. Тотальный перевод. — Тарту: Изд-во Тартуского ун-та, 1995. 20. Тувим Ю. Четверостишие на верстаке // Мастерство перевода. — М.: Советский писатель, 1965. 21. Федоров А. Искусство перевода и жизнь литературы. — Л.: Сов. писатель, 1983. 22. Шелли П. Б. Защита поэзии // Шелли П. Б. Письма. Статьи. Фрагменты Перевод с англ. З. Е. Александровой. — М.: Изд-во «Наука», 1972. 23. Влу R. The Eight Stages of Translation: with a selection of poems and translations. — Boston: Rowan Tree Press, 1983.

Далі буде.